

Jan PEŠINA
Poznań

Polacy i Polska w opinii czeskiej publicystyki narodowo-liberalnej w latach 1846–1851

Stopniowa polityzacja czeskiego życia społecznego w ostatnich latach przed 1848 r. i postępy w rozwoju świadomości narodowej spowodowały także rozwój czeskiej myśli społeczno-politycznej. W niniejszym artykule podjęto próbę przedstawienia obrazu Polaków i kwestii polskiej w głównym nurcie czeskiej publicystyki reprezentującej w latach 1846–1851 narodowych liberałów.

Narodowo-liberalny nurt czeskiej myśli społeczno-politycznej reprezentowała w latach czterdziestych XIX wieku przede wszystkim młodsza generacja inteligencji mieszczańskiej. Właśnie w narodowo-liberalnym środowisku wyrastała pierwsza generacja nowoczesnych polityków czeskich. Aktywność młodszej generacji inteligencji mieszczańskiej najwyraźniej przejawiała się w działalności stowarzyszeń, zwłaszcza na gruncie *Stowarzyszenia Przemysłowego* (Průmyslová Jednota), i w działalności publicystycznej Karla Havlíčka Borovského (Urban 2003, s. 158).

1. Zarys rozwoju czeskiego dziennikarstwa narodowo-liberalnego w latach 1846–1851

Ramy czasowe omawianego tutaj problemu zamykają się w latach 1846–1851. Był to pierwszy okres, kiedy możemy w Czechach mówić o istnieniu niezależnego dziennikarstwa politycznego. Publicystykę narodowo-liberalną tego okresu reprezentują trzy czasopisma: „pražské Noviny”, „Národní Noviny” oraz „Slovan”, wszystkie związane

z postacią wybitnego dziennikarza czeskiego Karla Havlíčka Borovského.

„Pražské Noviny” były pierwotnie mało poczytną gazetą rządową, która przed objęciem przez Havlíčka funkcji redaktora (1 stycznia 1846 r.) znalazła się z liczbą 160 abonentów na skraju bankructwa. Dzięki dziennikarskiemu oraz organizacyjnemu talentowi K. Havlíčka już w ciągu pierwszego roku nakład gazety wzrósł do 1500 egzemplarzy. W ciągu dwóch lat udało się Havlíčkovi przekształcić „Pražské Noviny” w gazetę związaną z czeskim ruchem narodowym, rozbudzającą zainteresowanie czytelników życiem społecznym, budzącą świadomość narodową oraz myśl polityczną. Za najważniejszy dla poznania poglądów politycznych Havlíčka przed 1848 r. uważano artykuł *Slovan a Čech*, który zaczął wychodzić w „Pražských Novinách” w odcinkach od 15 lutego 1846 r. Havlíček zajął się w tym artykule przede wszystkim kwestią wzajemności słowiańskiej i sformułował poglądy, które w nim dojrzewały przez kilka lat. Wystąpił z krytyką idei „patriotyzmu wszechsłowiańskiego” Jana Kollára oraz poddał analizie stan i wpływ myśli o wzajemności słowiańskiej w Czechach (Beránková 1981, s. 84–88).

Stan dziennikarstwa czeskiego przed 1848 r. nie był, zwłaszcza pod względem ilościowym, zadowalający. Istniało kilka czasopism beletrystycznych i fachowych oraz jedna gazeta, która mogła się w ograniczonej mierze i raczej pośrednio zajmować życiem politycznym – „Pražské Noviny”. Zmianę sytuacji przyniósł patent cesarski z 15 marca 1848 r., który zniósł cenzurę i wprowadził wolność słowa. Na całym terytorium monarchii austriackiej powstało wiele nowych czasopism i gazet. Tak też zaczęły się w rewolucyjnym roku 1848 ukazywać w Czechach pierwsze dzienniki: od kwietnia tego roku narodowo-liberalne „Národní Noviny”, od czerwca radykalno-demokratyczny „Pražský Večerní List”, oraz od stycznia 1849 r. radykalno-demokratyczne „Noviny Lípy Slovanské”. Specjalnością praską były gazety wydawane równocześnie po czesku i po niemiecku, jak np. gazeta wieczorowa „Pozor” (*Habt Acht*), dziennik „Svornost” (*Concordia*), „Vlastimil” (*Patriot*) i inne (Beránková 1981, s. 94–95).

Zmieniona sytuacja w życiu społeczno-politycznym oraz na rynku prasowym w 1848 r. skłoniła K. Havlíčka do opuszczenia „Pražských Novin” i od 5 kwietnia do wydawania nowego dziennika „Národní Noviny”. Havlíček w „Národních Novinách” kontynuował swoje starania o mobilizację społeczeństwa czeskiego. Jednak prawie przez cały rok 1848 był zajęty różnymi obowiązkami poza redakcją dziennika, który był w tym czasie prowadzony przez współpracowników Havlíčka (Václav Bolemír Nebeský i Vilém Gábler). Sam Havlíček w tym czasie pełnił funkcję korespondenta politycznego gazety. Najpierw z Polski, dokąd wyjechał na początku maja jako wysłannik komitetu przygotowawczego Zjazdu Słowiańskiego w Pradze, a w drugiej połowie roku z Wiednia i Kromierzyża, gdzie pełnił funkcję posła w austriackiej Radzie Państwa. Dopiero od grudnia 1848 r., kiedy zrezygnował z mandatu poselskiego, zajął się ponownie w pełni pracą redakcyjną (Beránková 1981, s. 96).

„Národní Noviny” jako organ prasowy Komitetu Narodowego (powstał 14 kwietnia 1848 r.) były propagatorem jego programu, lansując zasady polityki liberalnej. Mimo, że Havlíčka możemy uważać za głównego rzecznika obozu liberałów, istniały widoczne różnice między nim a pozostałymi reprezentantami tego nurtu politycznego (np. František Palacký i František Ladislav Rieger). Charakterystyczny dla Havlíčka był demokratyzm, który przejawiał się zwłaszcza w odmiennym stosunku do szlachty. Havlíček domagał się zniesienia przywilejów feudalnych, równości wszystkich warstw społecznych wobec prawa i odrzucał dwuizbowy system parlamentarny jako niedemokratyczny. W stosunku do monarchii Habsburgów były „národní Noviny” w ciągu 1848 r. zwolennikiem austroslawistycznego programu współpracy z rządem i dynastią, i to dlatego, że obie strony miały (zdaniem redakcji NN) wspólny cel – utrzymanie Austrii. Tylko integralna Austria mogła bowiem zdaniem liberałów czeskich stawić czoło takim zagrożeniom jak tzw. wielkoniemiecki wariant przebudowy Europy Środkowej albo caryzm rosyjski (Beránková 1981, s. 96–98).

Zdaniem Alexandra Sticha byłoby błędem sądzić, że orientacja K. Havlíčka (i przez niego redagowanej gazety) na monarchię austriacką i dynastię w 1848 r. była przejawem „prostackiej, nawet karygodnej ufności; jakiś refleks dawnej ludowej wiary w dobrego króla”. Jego polityka była, wręcz przeciwnie, przejawem chłodnej, pragmatycznie realistycznej kalkulacji. Możliwość istnienia całkowicie niezależnego państwa czeskiego w Europie Środkowej uważał ze względu na ówczesny stan społeczeństwa czeskiego za nierealistyczną. W powstanie demokratycznej środkowoeuropejskiej republiki albo federacji republik, w której silny żywioł niemiecki i węgierski byłby skłonny do współpracy z pozostałymi małymi narodami jako równy z równym, nie wierzył. Droga eliminacji pozostała mu realnie istniejąca Austria, którą jednak trzeba było radykalnie przebudować (Stich 1986, s. 29–30).

Rozwój wypadków w monarchii austriackiej od wiosny 1849 r. nie potwierdził nadziei pokładanych w rządzie austriackim nie tylko przez Havlíčka, ale w ogóle przez liberałów czeskich. 7 marca został rozwiązany Sejm Ustawodawczy w Kromierzyżu i w tym samym dniu ogłoszono konstytucję oktrojowaną (równocześnie opublikowano katalog podstawowych praw obywatelskich, jednak wyraźnie ograniczonych, co obniżało wartość całej konstytucji; konstytucja nigdy nie weszła w całości w życie, a 31 grudnia 1851 zniesiono ją w ogóle). Austria powróciła na drogę rządów absolutystycznych. W zmienionej sytuacji gazeta „Národní Noviny” stała się trybuną opozycji przeciwko absolutystycznej polityce rządu.

Havlíček poddał oktrojowaną konstytucję ostrej krytyce w artykule *Výklad okrojované ústavy od 4. března*:

Celá tato ústava i se základními právy má tu vlastnost, že se více pozorovati musí na to, co tam chytře vynecháno jest, než na to, co v ní skutečně obsaženo (Beránková 1981, s. 117).

Za krytykę oktrojowanej konstytucji postawiono Havlíčka w kwietniu 1849 r. przed sądem. Oskarżenia okazały się nieuzasadnione (dziennikarza oskarżano o tępienie konstytucji) i Havlíčka uniewinniono. Następne miesiące były wypełnione prześladowaniem „národ-

ních Novin” ze strony władz austriackich, aż w końcu doszło 18 stycznia 1850 r. do ich definitywnego zamknięcia. Havlíček jednak nie zrezygnował z działalności publicystycznej i zaczął wydawać w Kutnej Hoře revue polityczną „Slovan”.

Dnia 8 maja 1850 r. ukazał się pierwszy numer *Slovana*. Redakcję czasopisma tworzyli K. Havlíček i J. Kodym. Czasopismo wychodziło dwa razy w tygodniu. Uwolniony od bezpośredniego wpływu polityków liberalnych Havlíček rozwinął w „Slovanie” swoje poglądy na współczesne wydarzenia polityczne. Krytykował decyzje rządu, bronił równouprawnienia narodowego, pouczał czytelników o swobadach obywatelskich, interesował się kwestią socjalną, przypominał chwalebne momenty w czeskiej historii oraz poświęcał stałą uwagę kwestii słowiańskiej. „Slovan” szybko zdobył sobie pozycję najpopularniejszego czeskiego czasopisma (Beránková 1981, s. 119–120).

Jak stwierdza Otto Urban, Havlíček był jedynym czeskim publicystą liberalnym, który potrafił politykować przed marcem 1848 r. i był też jedynym, który to potrafił także po marcu 1849 r. Swoje poglądy polityczne rozwinął jeszcze dalej: odrzucił sprzeczność między liberalnym i narodowym oraz poparł w swoich artykułach dotyczących kwestii podatkowej szeroki udział społeczeństwa w kształtowaniu życia politycznego. Tak więc działalność publicystyczna Havlíčka po 1849 r. nie była tylko przejawem odwagi cywilnej, ale równocześnie próbą pozytywnej oceny doświadczeń roku 1848 (Urban 2003, s. 170).

W lipcu 1851 r. doszło do zaostrzenia ustawy prasowej w Austrii. Wydano rozporządzenie, na mocy którego władze mogły po uprzednich dwóch ostrzeżeniach zamknąć czasopismo opozycyjne. Tak też w krótkim czasowym odstępie „Slovan” Havlíčka otrzymał dwa ostrzeżenia od namiestnika praskiego Karola Mecséryego. Havlíček, nie czekając już na urzędowe zamknięcie czasopisma, postanowił sam ukończyć swoją działalność publicystyczną: 14 sierpnia 1851 r. ukazał się ostatni numer „Slovana” (Beránková 1981, s. 124).

Zamknięcie „Slovana” oznaczało również koniec krótkiego, ale bardzo ważnego okresu dla rozwoju dziennikarstwa czeskiego. Był to

pierwszy okres istnienia niezależnego czeskiego dziennikarstwa politycznego, do którego nawiązała publicystyka czeska na początku lat 60-tych XIX wieku po upadku neoabsolutyzmu w Austrii.

2. Polacy i kwestia polska oczami Karla Havlíčka Borovskiego

Znaczenie działalności publicystycznej Karla Havlíčka Borovskiego nie polega tylko na jej pionierskiej roli na polu czeskiego dziennikarstwa politycznego, ale także na jej znacznym wpływie na kształtowanie opinii publicznej. W dodatku wpływ ten nie ograniczał się tylko do stosunkowo krótkiego okresu działalności dziennikarskiej Havlíčka. Jak stwierdza Alexandr Stich we wstępie do wyboru artykułów K. Havlíčka z „Pražských Novin”, „Národních Novin” oraz „Slovana”:

Gazety Havlíčka spotkał inny los, niż który spotyka gazety zwykle dzisiaj – poszczególne wydruki przechowywano, czytelnicy do nich wracali. Jego twórczość publicystyczna oddziaływała nie tylko z dnia na dzień, ale latami, nawet przez całe dziesięciolecie (Stich 1986, s. 31; tłum. własne).

Jak pisze Mirosław Frančić w swojej pracy poświęconej stosunkowi K. Havlíčka do kwestii polskiej:

Poznanie poglądów politycznych i społecznych Karola Havlíčka oraz wpływów, wywieranych przez te poglądy na ustosunkowanie się jego do zagadnienia polskiego, to poznanie stosunku do Polski typowego mieszczańskiego czeskiego a zarazem redaktora najbardziej poczytnego czeskiego czasopisma politycznego. Ale poznanie jego poglądów zaznajamia nas również z pewnym prądem ideologicznym wśród czeskiego mieszczaństwa, którego działalność w latach 1848–1849 decydowała o stosunku Czechów do monarchii Habsburgów, a tym samym wielki wpływ wywarła na bieg sprawy polskiej w roku 1848. Ideologia ta reprezentowana była na sejmie wiedeńskim, później kromierskim przez Františka Palackiego i Františka Ladislava Reigera, a głównym propagatorem i popularyzatorem był Karel Havlíček (Frančić 1948, s. 4; tłum. własne).

Jak dalej stwierdza tenże autor:

Stosunek K. Havlíčka do zagadnienia polskiego pozostawał początkowo pod wpływem idei zbliżenia Słowian, którą przejął od Jana Kollára. Ale i potem, kiedy występuje on jako czeski nacjonalista, który wyzwolił się spod wpływu nauk Kollára,

pozostając zawsze jednak zwolennikiem „słowiańskiej wzajemności”, polskie dążenia polityczne czy kulturalne rozpatruje w ścisłym związku z dążeniami innych Słowian, przede wszystkim Czechów i Rusinów a później i Słowian południowych (Frančič 1948, s. 5; tłum. własne)¹.

Stosunek K. Havlíčka do Polaków i sprawy polskiej zaczął się kształtować już podczas studiów w Pradze na przełomie lat trzydziestych i czterdziestych, kiedy utrzymywał przyjacielskie kontakty z kilkoma polskimi studentami z Galicji, zwłaszcza z Leonardem Skarszewskim. Wtedy też zapoznawał się z literaturą polską poprzez lekturę Mickiewicza i Brodzińskiego. Kulminacją jego polskiego zainteresowania była wakacyjna podróż do Galicji w 1842 r. Wspólnie z Leonardem Skarszewskim i Janem Skirlińskim wybrali się na kilkutygodniową pieszą wędrowkę po ziemi krakowskiej i sądeckiej; przyjaciele gościli go w swoich domach rodzinnych, zapoznali go z krewnymi, wspinali się razem na Pieniny i Tatry. Drugi pobyt Havlíčka w Galicji nastąpił jeszcze w tym samym roku. Był on niezaplanowany, ale tym ważniejszy dla ostatecznego ukształtowania opinii o sprawie polskiej i słowiańskiej w ogóle. Z polecenia Pavla Josefa Šafaříka Havlíček uzyskał miejsce wychowawcy w rodzinie rosyjskiego naukowca Michaiła Pietrowicza Pogodina i w październiku 1842 r. wyruszył razem z nim z Wiednia w podróż do Moskwy. Formalności związane z wystawieniem paszportu zmusiły jednak Havlíčka do przerwania podróży i spędzenia ponad dwóch miesięcy we Lwowie. Podczas swojego lwowskiego pobytu spotykał się zarówno z Polakami, jak i z czeskimi urzędnikami pracującymi we Lwowie (przede wszystkim z Karlem Vladislavem Zapem) oraz z Ukraińcami. To właśnie pod wpływem lwowskich Czechów i Ukraińców zaczął się kształtować krytyczny stosunek Havlíčka do Polaków i sprawy polskiej. Ostatecznym sformułowaniem (przed rokiem 1848) krytycznego stosunku do Polaków, Rosjan oraz idei wzajemności słowiańskiej był artykuł *Slovan a Čech*, gdzie autor podsumował swoje przemyślenia na temat kwestii sło-

¹ Tematowi słowianofilstwa czeskiego poświęcił w ostatnim czasie pracę A. M. Koli 2004.

wiańskiej, korzystając również z doświadczeń zdobytych podczas pobytu we Lwowie oraz podczas ponad półtorarocznego pobytu w Rosji (žáček 1947, s. 288 i n.).

Zdaniem Zofii Tarajło-Lipowskiej właśnie „podróż za prawdą” do Rosji (w tym także lwowski pobyt) można uważać za punkt zwrotu między polonofilstwem a polonofobią Havlíčka. Według autorki nie można jednak nawet później zaklasyfikować Havlíčka jako bezwzględnego polonofoba, co zresztą dotyczy również innych czeskich „budzicieli narodowych”. Wobec tego, błędną jest próba zaszeregowania ich do polonofilów czy polonofobów, ponieważ wraz z rozwojem sytuacji ich poglądy zmieniały się, nie mówiąc o tym, że i tak cechowała je zazwyczaj ambiwalencja (por. Tarajło-Lipowska 2002, s. 105 i 116).

Niemniej jednak, faktem pozostaje, że Hawliczkowska perspektywa w spojrzeniu na Polaków jest charakterystyczna dla czeskiej tradycji i dostrzegalna np. u takich późniejszych autorytetów jak Tomáš G. Masaryk czy Karel Čapek. Szczególnie charakterystycznym i rzutującym na wszelkie późniejsze czeskie odniesienia do Polaków, było ich patrzeć wyłącznie w aspekcie „klasowym”. Dla austriackiego rządu taki punkt widzenia (podkreślanie złego stosunku polskiej szlachty do ludu) był korzystny, bo za polską szlachtą szły pomysły buntownicze, od których trzeba było czeskich „budzicieli” odsuwać (por. Tarajło-Lipowska 2002, s. 114 i 118).

3. Obraz Polaków i Polski w czeskiej publicystyce narodowo-liberalnej w latach 1846–1851

Obraz konkretnego narodu w oczach innego narodu, negatywny albo pozytywny, jest klasycznym przykładem stereotypu. Zazwyczaj negatywne zabarwienie obrazu narodów sąsiednich wynika ze złożoności koegzystencji². W społeczeństwie czeskim taką konotację ma

² Por. T. Rataj 2002, s. 12. Autor przywołuje także na czeską literaturę na ten temat, np. Klusáková 1995, s. 7–10; *Lidé města, Češi a jižní Slované*, t. 7 (od roku 1992 wydaje Institut základů vzdělanosti UK i fundacja Ethnos) i inne.

obraz Niemców, ale także Polaków, Słowaków, Rosjan, Słowian ogólnie itp.

W niniejszym artykule skupiamy naszą uwagę na obrazie Polaków i kwestii polskiej kształtowany przez publicystykę narodowych liberałów w latach 1846–1851. W omawianych tekstach publicystycznych można wyróżnić cztery główne, wzajemnie powiązane i częściowo się pokrywające wątki tematyczne³: po pierwsze są to stosunki między Polakami i innymi narodami, zwłaszcza Rosjanami oraz Ukraińcami; dalej, oceny społeczeństwa polskiego i mentalności polskiej; po trzecie oceny polskiego życia społeczno-politycznego oraz polskich koncepcji politycznych; a w końcu spojrzenie na polską kulturę duchową i materialną.

3.1. Polacy wobec innych narodów

Śledząc zainteresowanie czeskiej publicystyki narodowo-liberalnej okresu lat 1846–1851 stosunkami Polaków z innymi narodami możemy stwierdzić, że w centrum jej uwagi znajdują się stosunki polsko-rosyjskie⁴. Sprawę polsko-rosyjską łączono z kwestią ukraińską, która zdaniem publicystów czeskich stanowiła właściwe jądro sporu polsko-rosyjskiego. Jako przykład może służyć seria artykułów polemicznych K. Havlíčka *Slovan a Čech* (Havlíček Borovský 1986, s. 55–81), która jest podsumowaniem jego wcześniejszych obserwacji i przemyśleń na temat wzajemności słowiańskiej. Autor za najważniejszą część swoich rozważań uznaje kwestie stosunków Rosjan, Ukraińców i Polaków. Właśnie stosunki panujące między tymi trzema narodami słowiańskimi mogą jego zdaniem najlepiej uzasadnić kryty-

³ Wybór głównych wątków częściowo oparto na pracy Jaroszewicz-Kleindienst 1985.

⁴ Czeskie zainteresowanie Rosją, albo też czeskie rusofilstwo trzeba rozpatrywać w kontekście czeskiego słowianofilstwa w ogóle. Zdaniem J. Kořalki myśl w wzajemności słowiańskiej była dla Czechów od początku ideologią podporządkowaną konkretnemu celowi. Miała służyć do kompensacji politycznej i społecznej bezsilności Czechów w Austrii (por. Kořalka 1996, s. 36).

kę idei wzajemności słowiańskiej. Najpierw przybliży w skrócie historię wszystkich trzech narodów oraz powstanie i rozwój konfliktu polsko-rosyjskiego:

Tak se setkali dva nadmíru podobní a nadmíru rozdílní velikáni: podobní v anarchii a nespravedlivosti domácího zřízení, rozdílní ve víře, jeden samovládařský, druhý aristokratický. Brzy nastala mezi oběma zášť, po zášti vojny a z vojen utvořila se poznání taková nenávist národní, že jeden o zkázu druhého usilovati počal, a tak ještě až podnes stojí obě národnosti, polská i ruská, naproti sobě.

Po wstępie historycznym Havlíček objaśnia zmiany swojej postawy wobec konfliktu, od sympatii propolskich, przez sympatie prorosyjskie aż w końcu do stanowiska krytycznie powściągliwego wobec obu stron konfliktu:

Zpočátku přál jsem Polákům nenávidě Rusy, jakmile jsem ale opravdivý stav věci v Polsku blíže seznal, jakmile mi před očima spadla rouška poeticky zakrývající prozaickou bídnot a zkaženost národu, to jest šlechty polské, proměnila se hned náklonnost moje v nenávist a z jakési psychologicky velmi pochopitelné opozice zdáli se mi Rusové býti lepší než Poláci. Dlouho však to netrvalo a nahlídnul jsem, že jest Petr jako Pavel, Rus jako Polsko [...] nesmíme si mysliti nevinného beránka v drápech vlčích, nýbrž vězme, že se vlk s vlkem potýkají, a kdo vlastně mezi nimi beránkem jest (že Malorus), o tom povíme nížeji. Poláci sami dříve tak stáli o záhuby Ruska, jako teď naopak; násilím, lstí, daremnými kousky hleděla Republika zničiti říši ruskou; jako jsou teď Rusové ve Varšavě, tak byli Poláci v Moskvě [...].

Jak już zaznaczono wcześniej, za właściwą przyczynę konfliktu polsko-rosyjskiego uważał Havlíček kwestię ukraińską. Przy czym Ukraina jest jego zdaniem rzeczywistą ofiarą konfliktu. W artykule koncentruje swoją uwagę głównie na Galicji Wschodniej znajdującej się w obrębie Austrii. Tutaj żyje obok Polaków ludność ukraińska nie będąca pod bezpośrednim wpływem Rosji. Według Havlíčka, rząd austriacki powinien podjąć działania prowadzące do emancypacji narodowej Ukraińców (uciskanych do tej pory pod względem religijnym i politycznym przez szlachtę polską) pozyskując tym samym wobec siebie lojalnych obywateli.

Podsumowując swoje rozważania Havlíček posługuje się ponownie negatywnym przykładem polskim i rosyjskim, przy czym porusza

również kwestie stosunku obu narodów do Czechów. Ani Polacy ani Rosjanie nie potrafili do tej pory we właściwy sposób wykorzystać idei wzajemności słowiańskiej. W dodatku wykazują niezrozumienie dla czeskich starań patrząc na nie lekceważąco. Porównując opinię międzynarodową o Czechach, Polakach i Rosjanach Havlíček dochodzi do przekonania o czeskiej wyższości:

Těší mne velice, že zde mohu s chloubou říci, kterak my Čechové, ačkoli dle počtu a mohutnosti proti Rusům a Polákům nepatrný národ, přece u všech rozumných a vzdělaných ve větší vážnosti stojíme [...]. Rusové jsou všude v nenávisti, Poláky jenom všude litují (nesnesitelný los pro pravého muže litovánu býti!), ale na nás Čechy jistě se zalíbením, s úctou svět hledí [...].

Październik i listopad 1848 r. czyli okres rewolucji wiedeńskiej i okres bezpośrednio następujący po jej porażce, Václav Žáček (1948, t. II, s. 268) określa jako okres gwałtownego dziennikarskiego sporu czesko-polskiego, który w poważny sposób ochłodził do tej pory poprawny stosunek obu narodów. Przyczyną był odmienny stosunek do polityki węgierskiej, działań chorwackiego bana Jelačića i rewolucji wiedeńskiej. Po stronie polskiej najbardziej angażowała się w spór krakowska „Jutrzenka” i lwowska „Gazeta Narodowa”, przeciwko polityce czeskiej wystąpiła w końcu również „Gazeta Powszechna”, która pierwotnie z pewnymi zastrzeżeniami popierała słowiańsko-austriacką politykę Czechów. Obroną czeskiego punktu widzenia zajęły się najpierw „Slawische Centralblätter”, były organ prasowy Zjazdu Słowiańskiego, a w drugiej połowie października dołączyły się „Národní Noviny” Karla Havlíčka Borovského.

Okazję do oceny stosunku Polaków do innych narodów dostarczyła Havlíčkowi polemika z krakowskim demokratyczno-radykalnym czasopismem „Jutrzenka”. W artykule *Poláci a revoluce ve Vídni* Havlíček poddaje w wątpliwość m. in. wiarę „Jutrzenki” w możliwość pojednania między Węgrami i Słowianami południowymi w imię wolności (por. Havlíček Borovský 1948, s. 66–73). Wskazuje na wybiórcze traktowanie wolności, które jego zdaniem występuje u Węgrów, i u Polaków. Pierwsi uciskają Słowian południowych i Rumunów, drudzy zaś Litwinów i Rusinów, żądając równocześnie wolności

dla siebie. Właśnie w tej wybiórczości tkwi zdaniem Havlíčka źródło polskich niepowodzeń. W swojej argumentacji powołuje się czeski publicysta również na opinie „uczciwych polskich demokratów”, np. na Liebelta.

Do tej pory zwracaliśmy uwagę głównie na czeską ocenę stosunków polsko-rosyjskich. Jak przedstawiano relacje między Polakami a drugim głównym zaborcą Niemcami (Prusakami)? Jak zauważa M. Frančič (1948, s. 27) istnieje wyraźna różnica w ocenie zmagających polsko-niemieckich a polsko-rosyjskich w czasopismach redagowanych przez K. Havlíčka. W zmaganiach polsko-niemieckich np. „Pražské Noviny” opowiadają się zawsze po stronie Polaków, popierają ich żądania uniwersytetu lub gimnazjów (PN, 10 V 1847). Artykuły stające w obronie Polaków w zaborze pruskim pojawiają się później również w czasopiśmie „Slovan”, np. w artykule *Utiskování Slovanstva v Prusích*⁵, poprzedzonym uwagą, że sytuacja Czechów jest bardzo zbliżona do sytuacji Polaków poznańskich. Inaczej przedstawia się sprawa, gdy chodzi o stosunki polsko-rosyjskie: z zamieszczonych tekstów można wywnioskować, że redakcja uznaje pewne dobre strony rządów rosyjskich, szczególnie w odniesieniu do warstw chłopskich: i tak wykazuje, jakie korzyści ma chłop polski przechodzący na prawosławie (PN, 27 X 1846); innym razem pisze o dobrodziejstwach, czynionych przez rząd przez rozdzielanie między chłopów ziemi szlacheckiej.

Pewien wyjątek swoim zdecydowanym potępieniem stosunków panujących w zaborze rosyjskim stanowi artykuł opublikowany w „Národních Novinách” 25 stycznia 1849 pod nazwą *Neobyčejný katechismus* (Havlíček Borovský 1948, s. 90–97). W swoim tekście autor cofa się do 1844 r., kiedy wracając z Moskwy zatrzymał się w Wilnie. Podkreśla całkowicie polski charakter miasta (z wyjątkiem dosyć licznej społeczności żydowskiej), zwraca uwagę również na to, że Wilno jest jednym z głównych ośrodków literatury polskiej. Na tle

⁵ „Slovan”, odpowiadny redaktor Karel Havlíček (máj, červen, červenec, srpen 1850), s. 344–345.

tych faktów publicysta opisuje swoje zdziwienie i oburzenie katechizmem, w którym pod pozorem prawd wiary podaje się konieczność czczenia cara, przedstawiając go jako reprezentanta Boga na ziemi.

Takovým způsobem dělají se z Poláků v Rusích již z mládí dobří a poslušní poddaní, a musejí se nazpaměť učit, že vlast jejich jest Rusko, a že cár jest náměstník Boží na zemi, a že všechno, co cár činí, jest, jakoby to Bůh činil,

podsumowuje Havlíček.

3.2. Společnost polské, mentalita polská

Opinie české publicistky národově-liberalnej v letech 1846–1851 na temat společnosti polské oraz polské mentalnosti mají převážně kritický ton. Kritika skřivena jest hlavně pod adrese polských elit společných, a więc szlachty. V čase narastajícího napětí v stosunkách česko-polských wiosną 1848 r., které vynikalo z ujavňajících se rozbiežností v koncepcích politických, najdujeme v „Národních Novinách” następující wytłumaczenie bezskuteczności polskich prób odzyskania niepodległości: główną przyczyną jest brak udziału ogółu społeczeństwa polskiego w życiu społeczno-politycznym. Dopiero po pozyskaniu całego narodu dla polskiej idei narodowej, zdaniem autora, Polacy mają szansę na osiągnięcie swoich celów:

To jest největší chyba, že v Polsku jen lidé bez zaměstnání, totiž šlechta ustavičně bez práce o politice přemýšlí a jedná. Jinak by byly cesty Poláků mnohem praktičtější: nebo člověk, který jinak zvyklý jest se životem zápasit, zná i všeliké těžkosti v politice zdravěji uvážit a dobré cesty hájit, a nepouští se jako polský šlechtic bez vesla na moře - A pokavád se nezmění tato stránka charakteru polského, pokavád sám lid polský neucítí potřebu samostatnosti národní: posavád nemají Poláci dle mého domnění žádné jistoty k dosažení záměrů svých (Havlíček Borovský 1948b, s. 23).

Svojá kritická postavu wobec Polaków a także Rosjan uzasadnia Havlíček także niewłaściwym zrozumieniem idei wzajemności słowiańskiej przez te narody. Jego zdaniem jest ona traktowana zarówno przez Rosjan, jak i przez Polaków głównie jako narzędzie do wykorzystywania innych narodów słowiańskich, w tym także Cze-

chów. W przypadku Polaków autor uzupełnia swoją krytyczną wypowiedź wyliczeniem typowych jego zdaniem polskich przywar narodowych:

Poláci jsou také Rusové, jenomže se svázanýma rukama. Povědomo, že dříve Poláci o Slovanstvu pranic věděti nechtěli, nazývajíce ho rusismem. Teprva když demokrati a emigranti polští ve Francouzích na šťastnou myšlenku tu přišli, že by snad ostatní Slované také s Poláky zároveň lehkomyšlné revoluce vyváděti, a tudy jim v jejich špatně vypočtených plánech posloužit mohli, tu teprva počali se s námi bratrovati a již si ve své lehké, sangvinické mysli představovali, jak budou oni hegemonii vést mezi západními, liberálními Slovany, jak budou oni naši vůdcové, jak my se za ně budem s každým bití, koho oni nenávidí! Blázni byli, kordy měli! – My zatím ale máme chladnější krev a lepší rozum (Havlíček Borovský 1986, s. 77).

Obok przeważającej krytyki można się doszukać w české publicystyce z lat 1846–1851 także przykładów, kiedy společnost polské stawiano za wzór. K. Havlíček, kiedy mówi o korzystnych wpływach idei wzajemności słowiańskiej na společnost české, wskazuje na polski wzór. Idea wzajemności słowiańskiej oprócz tego, że jest źródłem prawdziwej słowiańskiej czeskości, wspomaga idee zjednoczenia narodu českého, którego gałęzie najdują się oprócz królestwa českého też na Morawach, na Śląsku oraz na Słowacji (Slovaków uważano w ówczesnej opinii inteligencji české za gałąź narodu českého). Pozytywny przykład jedności narodowej bez względu na przynależność państwową stanowią zdaniem Havlíčka Polacy:

Poláci v tom ohledu takto se vyhnuli zmatku. Obyvatelé Království polského nazývají se Koroniaři a Poláci jsou všichni dohromady (Havlíček Borovský 1986, s. 66).

Okazję do ponownej konfrontacji stosunków panujących wewnątrz społeczeństwa českého i polskiego dostarczył „Národním Novinám” K. Havlíčka wspomniany już okres gwałtownego sporu dziennikarskiego česko-polskiego w październiku i listopadzie 1848 r. Powodem napisania artykułu *Poláci a revoluce ve Vídni* (Havlíček Borovský 1948, s. 66–73), który ukazał się w „Národních Novinách” 24 października był atak radykalno-demokratycznego czasopisma

krakowskiego *Jutrzenka* z dnia 19 października, zwrócony przeciwko walczącym z Węgrami Słowianom (na ten temat bliżej: Tarajło-Lipowska 1993). Artykuł „Jutrzenki” umieścił Havlíček w całości w czeskim tłumaczeniu, poprzedzając go uwagą:

Stůj zde na věčnou památku tento článek, jenž nás věřiti učí to, co praví sedlák polský, že šlechta polská vlastně není slovanská, nýbrž z tatarské krvi.

We własnym tekście polemicznym publicysta jeszcze raz cytował lub omawiał najbardziej według niego mijające się z prawdą twierdzenia. Na wątpliwości „Jutrzenki” dotyczące perspektyw rozwoju narodowego Słowian południowych odpowiada Havlíček porównaniem społeczeństwa polskiego i serbsko-chorwackiego. W przypadku Słowian południowych zaangażował się do walki o wolność cały naród, natomiast w polskim przypadku zaangażowanie do walki było ograniczone tylko do szlachty, przy obojętnym lub nawet wrogim nastawieniu ludu (wydarzenia w Galicji w 1846 r.).

W końcowej części swojego artykułu Havlíček, „zrywa maskę polemisty i z temperamentem napada na przeciwnika” (cyt. za: Tarajło-Lipowska, 1993, s. 60). Powodem było twierdzenie „Jutrzenki” o politycznej niedojrzałości Słowian południowych. Havlíček w odpowiedzi stwierdza ironicznie, że chyba tylko szlachta polska jest dojrzała politycznie. Zastanawia się, jakie są zatem wyniki tej dojrzałości politycznej, porównując stosunki w społeczeństwie czeskim i południowo-słowiańskim ze stosunkami w społeczeństwie polskim:

My západní a jižní Slované vzděláváme lid svůj, na ten se opíráme a stavíme pracně ale pevně hradby nezrušitelné svobody a samostatnosti své: a co činíte vy dorostlí do vysokosti nynější doby? Vy pro zábavu svou a paniček svých romány a divadla spisujete, nové mazury komponujete, plány na revoluce do větru malujete a pro lid svůj – kořalku pálíte!

Rzeczywiste włączenie Polaków do wspólnoty słowiańskiej będzie możliwe dopiero wtedy, kiedy naród polski nie będzie politycznie reprezentowany tylko przez szlachtę, podsumowuje na zakończenie Havlíček.

3.3. Polskie życie społeczno-polityczne, polskie koncepcje polityczne

W ramach tego wątku możemy w czeskiej publicystyce narodowo-liberalnej z lat 1846–1851 rozróżnić w zasadzie dwa kierunki zainteresowania. Pierwszy kierunek związany jest z aktualnymi wydarzeniami politycznymi, zwłaszcza lat 1848–1849. Ze względu na wspólną przynależność do monarchii austriackiej główna uwaga publicystyki czeskiej zwrócona jest w kierunku Polaków galicyjskich i ich polityki. Drugi kierunek przedstawiają ogólne rozważania na temat polskich powstań narodowowyzwoleńczych (kościuszkowskiego i listopadowego) i ewentualnych szans na odnowienie państwowości polskiej.

Okazję do konfrontacji czeskich i polskich koncepcji politycznych stworzył wyjazd redaktora *Národních Listů* K. Havlíčka do Krakowa na początku maja 1848 r. Havlíček, gorący zwolennik przygotowywanego Zjazdu słowiańskiego w Pradze, wyruszył 2 maja 1848 r. do Krakowa, by zbadać grunt i przekonać się o możliwości współpracy z Polakami na bazie programu austrosławizmu. W Krakowie, do którego przybył 4 maja, tzn. w kilka dni po bombardowaniu miasta, miał okazję do prowadzenia rozmów z ludźmi różnych poglądów i różnych warstw społecznych: z emigrantami-arystokratami i demokratami, radykalnymi i umiarkowanymi mieszczanami a wszystkim im starał się wytłumaczyć austrosłowiańską koncepcję Palackiego i własną (František 1948, s. 32–33). Artykuł *Rakouská vláda a Poláci* (Havlíček Borovský 1948, s. 19–23) opublikowany na łamach „Národních Novin” 12 maja 1848 r. jest właściwie sprawozdaniem z krakowskiego pobytu. Charakteryzując Polaków i ich politykę Havlíček pisze:

Co se Poláků týče, počínají sice nyní rozuměti trochu co to jest vzájemnost slovanská, a přesvědčili se, že nejsme my přátelé ruské vlády. Mírná strana zdejší, ve Lvově i v Poznani a nepochybně ještě více v království polském a na Litvě srovnává se mnoho s náhledy našimi, avšak prudká strana zajisté ještě několikrát strhne s sebou povážlivější krajany do neštěstí, jako ku př. v Krakově v posledních těchto dnech [...].

Następnie Havlíček poddaje krytyce jego zdaniem jednostronną zagraniczną orientację Polaków oraz nieznamość rzeczywistych stosunków w innych krajach słowiańskich:

Co ale překáží ouplnému srozumění mezi jinými Slovany západními a Poláky, jest polská hrdost, nedočkavost a neznalství okolností. Polák (mluvím zde o větších částech, ačkoli jsou výjimky malé), nezná nic než Polsko a Francouze, o Německu již má křivé náhledy, ale poměry Slovanů západních dokonce nezná. Tak zde ku př. nemají ani zdání o záležitostech uhersko-slovanských, a tyto dni stojí ve zdejších polských novinách, že bán chorvatský Jelačić na čelo se postavil reakce!! Pěkná reakce, zrovna taková, jakou Poláci proti Rusům obmýšlejí!

Polskie dążenia niepodległościowe a zwłaszcza plany odnowienia Polski w granicach przedrozbiorowych są dla Havlíčka dowodem braku realizmu politycznego wśród Polaków:

Hrdost nedovolí Poláku mluvit a myslit o něčem jiném, než o obnovení celé Polsky, jak byla za starodávna, to jest od Baltu až snad k Černému moři! Daleká cesta, marné volání! Co bylo, již nebude! I česká země sahala jednou od Baltu až k Adrii, ale žádnému Čechu nenapadlo obnoviti tuto říši!

Odmieny stosunek Czechów i Polaków do rewolucji wiedeńskiej jesienią 1848 r. jeszcze bardziej uwypuklił różnice w czeskich i polskich koncepcjach politycznych, uwidoczniających się już od Zjazdu Słowiańskiego, który odbył się wiosną 1848 r. w Pradze. W związku z już wspomnianym dziennikarskim sporem z październikiem i listopada 1848 r. i rolę, jaką w nim odegrał K. Havlíček Borovský, zwraca uwagę Z. Tarajło-Lipowska:

[...] polemika wyraźniej niż inne jego [Havlíčka – przyp. J.P.] wypowiedzi dowodzi, że pisarz po prostu reprezentował inny typ myślenia i inną niż polska filozofię narodową (Tarajło-Lipowska 1993, s. 52).

Po raz pierwszy Havlíček włączył się do polemiki 21 października artykułem *Slované v revoluci vídeňské* (Havlíček Borovský 1948c, s. 59–62). W artykule dowodził, że wydarzenia wiedeńskie są dziełem Węgrów i frankfurckich Niemców, którzy w ten sposób chcą unicestwić sukcesy polityki słowiańskiej w austriackiej Radzie Państwa. W dalszej części swojego artykułu komentuje stosunek Słowian au-

striackich do wiedeńskiej rewolucji: nie wszyscy zrozumieli i nie wszyscy zrozumieć chcieli jej antysłowiański charakter. Dla Słowian południowych rzecz była jasna, również pomiędzy Słowakami i Rusinami nie podniósł się ani jeden głos pochwalający wydarzenia wiedeńskie. Natomiast zupełnie odwrotną postawę prezentują Polacy:

Bolest a žal svírá však srdce slovanské, když vzpomene na Poláky. Tento nešťastný, odštěpený, zpanštilý kmen slovanský nesdílí s námi ostatními nikdy ani radost ani žalost, on vždy o samotě opodál stojí, hrdě, bez naší pomoci chtěje dosáhnouti svého blaha, ba on se raduje když my kvílíme, a kvílí, když my se radujeme. Poláci sebe nikdy upřímně za spolubratry naše nepovažují, a byl-li čas, kdežto Slovanstvo u nich v modě bylo, přece nikdy nevešlo do krve; přišla bouře a Poláci přestali býti Slované a začali být zase jen Poláky. – S Maďary, úhlavními škůdci Slovanstva, bratrují se vždy, ba i s Frankfurstisty, kteří jim přece nedávno oddekretovali půlku Poznaň k německé říši, i s těmito chtějí raději se bratrovati, než s námi.

W dalszym ciągu autor kieruje ostrze swojej krytyki na polską reprezentację polityczną (szlachtę):

Polská šlechta (a to jest vlastně až posud národ polský, neboť rolník v Polště posud nedospěl ke vzdělání a měšťanstvo jest židovstvo) od roztržení Polska nemyslí na nic, než na revoluci; revoluce, ustavičná revoluce jest život těchto, obyčejně málo neb nic nepracujících šlechticů, a kde jest revoluce, tu je Polák, a kde je Polák, tu je revoluce. Jakmile nastala revoluce ve Vídni, byli Poláci hned ve svém živlu, nedbajíce na účel revoluce, chopili se hned pilně anarchistického díla.

Ta opinia Havlíčka na temat rewolucji wiedeńskiej została pozytywnie przyjęta przez większą część społeczeństwa czeskiego. W części poświęconej Polakom nawiązywała ona do starszych przedrewolucyjnych wypowiedzi autora na temat polskich dążeń politycznych (por. záček 1947–1948, s. 271).

Drugi kierunek czeskiego zainteresowania polskim życiem społeczno-politycznym zmierzał w przeszłość. Uwaga publicystyki czeskiej skupiała się głównie na ocenie przyczyn upadku Polski i próbach wytłumaczenia bezskuteczności polskich powstań narodowowyzwoleńczych. Zwróćmy uwagę na serię artykułów pod tytułem *Polska a Poláci* z wiosny i lata 1850 r. zamieszczonych w czasopiśmie „Slo-

van” redagowanego przez K. Havlíčka⁶. Zdaniem M. Frančicia sposób pisania i dość pochlebne dla Polaków sądy wskazują, że nie pisał ich sam Havlíček, ponieważ publikuje on mniej więcej w tym czasie artykuły o Polsce, ale o wiele krytyczniejsze⁷. Serię artykułów *Polska a Poláci* możemy uznać za najbardziej całościową i systematyczną wypowiedź na temat kwestii polskiej w całym omawianym okresie lat 1846–1851. Artykuły pogrupowano w trzy rozdziały. Pierwszy jest historycznym wprowadzeniem, które śledzi dzieje Polski od jej początków aż do upadku, tłumacząc jego przyczyny. Drugi rozdział poświęcony jest polskim powstaniom – kościuszkowskiemu i listopadowemu, natomiast rozdział trzeci opisuje dzieje i współczesność emigracji polskiej.

Na wstępie autor zwraca uwagę czytelników na dwie sprzeczne powszechnie rozszerzone opinie o Polakach. Pierwsza przedstawia Polaków jako wytrwałych i nieustraszonych bojowników o wolność, druga zaś uważa tych „Francuzów północy” za fanatycznych utopistów, którzy niepotrzebnie marnują swoje siły w boju z góry skazanym na niepowodzenie. Dalej autor zwraca uwagę na mocne umysłowe powiązanie Polaków z przeszłością i dlatego uważa za niezbędne poprzedzenie analizy ich obecnego położenia zarysem historycznym.

Średniowieczną Polskę autor charakteryzuje jako ważny czynnik równowagi europejskiej – odpierała ona z jednej strony natarcie Nie-

⁶ „Slovan”, odpovědný redaktor Karel Havlíček (máj, červen, červenec, srpen 1850), s. 36–44, 88–91, 112–118, 162–168.

⁷ Chodzi np. o artykuł *Slovanská politika*, gdzie Havlíček stwierdza, iż jedyną drogą do rozwoju narodowości i niepodległości Słowian jest wzajemność słowiańska oraz federacyjna Austria. Polacy w r. 1848 wystąpili przeciw południowym Słowianom. Również ich zachowanie wobec Rusinów w przeszłości, kiedy zmuszali ich do przejścia na unię, i w teraźniejszości, wytwarza między tymi narodami przepaść. Odrodzenie Polski w starych granicach jest niemożliwe, ponieważ Rusini muszą utworzyć państwo własne. Polacy przeceniają swe siły, lecz w końcu wrócić do Słowian muszą, bo pomoc innych narodów ich zawiedzie. Streszczenie za M. Frančić 1948, s. 52–54.

mców, równocześnie utrzymując przyjazne stosunki z sąsiadującymi narodami słowiańskimi (Czechami). Na wschodzie zaś chroniła Europę przed najazdami Tatarów a później przed niebezpieczeństwem tureckim Zdaniem autora polskie państwo wtedy właściwie zrozumiało swoją rolę dziejową.

Błędną politykę rozpoczęła Polska zdaniem autora wtedy, kiedy obróciła swoje zainteresowanie i swoją ekspansję na wschód, nie broniąc wcale postępowi Niemców na zachodzie, a nawet umożliwiając osiedlenie się Krzyżaków na ziemiach słowiańskich. To otworzyło Niemcom dostęp do ziem słowiańskich i w konsekwencji umożliwiło powstanie wrogo nastawionego do Polski państwa pruskiego.

Właściwy moment do zakończenia wzajemnych zmagania między Polakami a Rosjanami widzi autor w momencie gdy Zygmunt III chciał te dwa kraje zjednoczyć, lecz szlachta do tego nie dopuściła. Zdaniem autora to właśnie szlachta polska spowodowała, że wrodzone słowiańskie umiłowanie do równości i wolności zostało w Polsce zniekształcone ówczesnymi feudalno-arystokratycznymi i hierarchicznymi zasadami Europy zachodniej. W konsekwencji tego zrodziła się swawola i wynaturzona swoboda stanu szlacheckiego a lud wiejski oraz mieszczaństwo popadli w poniżającą niewolę.

W dalszym ciągu autor opisuje narastającą moc szlachty kosztem mocy centralnej, co powoduje, że szlachta staje się jedyną decydującą siłą w kraju. Tak też od politycznej mądrości szlachty lub jej braku zależały jego losy. Publicysta z jednej strony pozytywnie ocenia gotowość szlachty do obrony ojczyzny, z drugiej strony zaś krytykuje brak „światłego rozumu politycznego” wśród niej. To właśnie szlachtę uważa za główną przyczynę upadku państwa:

Panující šlechta polská měla bezvládu za podstatu, na které stojí svoboda, [...] nechápajíc, že nejpřednější zásadou každé republiky jest: Ne r o z d í l n á j e d n o s t [podr. J.P.], ona nepřistala žádnou ideu národní, nepoznávala cíl života politicko-spoločného a nehleděla Polsko postaviti v soustavu mocnářství evropských.

Sam akt rozbioru Polski autor potępia:

Králové z Boží milosti panující dopustili se zločinu svržení knížete s trůnu a roztrhání státu, na kterýžto zločin tehda i ještě podnes určují nejhorší tresty.

Przystępując do oceny polskich powstań narodowowyzwoleń-
czych, autor podkreśla kluczowe znaczenie idei ojczyzny dla Pola-
ków:

Čím Řekům byla idea Boha, čím Francouzům jest idea společenství, tím Polákům
byla a jest idea vlasti.

Mimo niezwyklej siły tej idei próby odnowienia państwa polskie-
go kończą się niepowodzeniem. Główną przyczyną trzeba zdaniem
autora szukać (oprócz niesprzyjających okoliczności) w samych Pola-
kach. W społeczeństwie polskim nadal istnieje głęboka przepaść mię-
dzy elitami a ludem. Wykluczenie warstw ludowych z życia politycz-
nego spowodowało ich nieufność wobec szlachty, a tym samym wo-
bec polskiej idei narodowej.

Sam fakt powstań (kościuszkowskiego i listopadowego) ocenia
publicysta jako uzasadniony bunt wobec bezprawia (bezprawnego
zniszczenia państwa polskiego). Wysoko ceni zwłaszcza powstanie
kościuszkowskie dla jego demokratycznego charakteru. Podziwia he-
roiczny opór powstańców oraz żywotność polskiej idei narodowej. Za
główną przyczynę niepowodzenia obu powstań uważa egoizm szlach-
ty polskiej:

Pánové polští prosáklí duchem kasty šlechtické, místo aby v nejpříhodnější této
době byli odřekli se dávných bezpráví v prospěch svůj i v prospěch celého národu, [...]
ujali se otěží vlády, změnily hnutí revoluční v pouhé vojování a místo aby se pohnuly
massy lidu a celou silou národu se udeřilo, mluvili o vítězstvích lidu jak o truchlivých
událostech, tak zápal ochlazující, a vrhli se v náručí nevěrných kabinetů, až tak pro
svůj egoismus ztratili Polsku.

W ostatnim rozdziale autor przystępuje do oceny społeczno-poli-
tycznej działalności emigracji polskiej. Emigrację uważa za reprezen-
tację narodu, jedyne środowisko, gdzie może się rozwijać polskie ży-
cie polityczne. Jej wadą jest to, że w wyniku długoletniego braku kon-
taktu z narodem nie odczuwa jego prawdziwych potrzeb. Autor rozró-
żnia dwa nurty emigracji: arystokratów i demokratów. Zastrzeżenia
ma wobec obu nurtów, nazywając pierwszych fanatykami przeszłości,
a drugich fanatykami przyszłości. Jeżeli za główny grzech arystokra-

tów uważa zaciętą obronę „średniowiecznych pańskich zwyczajów”,
to z kolei demokratów uważa za doktrynerów rewolucji nie uznają-
cych żadnych autorytetów historycznych.

Dalej autor przytacza manifest „Towarzystwa Demokratycznego”
z 4 grudnia 1836 r. i opisuje działalność „Centralizacji”, zwłaszcza jej
działalność propagandową na rzecz kolejnej próby odzyskania nie-
podległości. W stosunku do wpływów wywieranych przez „Centrali-
zację” na naród polski autor artykułu jest krytyczny:

že programy a snahy takové nepřemijely bez vplyvu na národ polský, jest věci
přirozenou. Ujímajit' se takové náhledy tím snadněji, čím lákavější je ovoce, které
ukazují k trháni na stromu revolučním: ujímajit' se tím snadněji, čím bohatších
nabytostí přislubují nejméně osvěcené části společenstva.

Z niezrozumieniem autora spotykają się również rewolucyjne wy-
stąpienia Polaków ostatnich lat: powstanie w Galicji oraz w Poznań-
skiem w 1846 r. oceniono jako przedwczesne a w swojej konsekwen-
cji szkodliwe:

Avšak Poláci neuměli čekat v pohotovosti, aby události nezaskočili, neuměli
sloužit vlasti nehýbajíce se před časem a nevrhajíce se lehkovážně v loukotě prudkého
času.

Również powtarza się krytyczna ocena postępowania polskiego
podczas rewolucji w 1848 r. znana nam już z poprzednich tekstów.

Podsumowując, autor charakteryzuje współczesną Polskę jako
„zdradzoną tak samo przez narody, jak przez rządy”.

3.4. Polska kultura duchowa i materialna

Wypowiedzi na temat polskiej kultury duchowej i materialnej zna-
dujemy w czeskiej publicystyce narodowo-liberalnej z lat 1846–1851
niewiele. Zazwyczaj pojawiają się one w związku z krytyką polskich
elit społecznych i ich stosunku do warstw ludowych. Często powtarza
się zarzut, że polska kultura ma wyłącznie elitarny charakter ograni-
czając się do wąskiego grona odbiorców. W opozycji do takiej kultury
stawiano demokratyczną kulturę czeską, wyrastającą od dołu:

[...] není pochybnosti, že na lepším historickém základu, který máme, a při lepších okolnostech z ohledu všeobecného vzdělání našeho lidu my Čechové přece ještě v umění, v literatuře a vůbec v štěstí národním i Rusy i Poláky předhoníme. Ačkoli v počtu mnohem slabší jsme než Poláci a Rusové, převyšujeme přece i na počet v duševním ohledu aspoň Poláky, poněvadž v Rusích a v Polsku jenom šlechta čísti umí a v literatuře národ reprezentuje, ostatní ale národ v duševním, literárním životě téměř žádného účastenství nemá (Havlíček Borovský 1986, s. 78–79).

Z bardziej systematyczną próbą przedstawienia polskiej kultury (polskiego poziomu cywilizacyjnego) spotykamy się właściwie tylko w serii artykułów *Polska a Poláci* zamieszczonej w czasopiśmie „Slovan”. Najpierw w związku z oceną roli Polski w średniowiecznej Europie (autor zwraca uwagę na ważną funkcję Polski jako przedmurza cywilizacji zachodnioeuropejskiej), później w związku z próbami wytłumaczenia przyczyn upadku państwa polskiego. Anachroniczna Polska (zwłaszcza w porównaniu do sąsiednich krajów) – bez silnej władzy centralnej, bez stałej armii, bez jasnego określenia wspólnych interesów, bez moralności prywatnej i publicznej, a zwłaszcza bez prawdziwej oświaty – musiała zdaniem autora wcześniej czy później paść ofiarą mocniejszych i bardziej rozwiniętych sąsiadów:

Polska ani neuznávala práva pokroku, když číhající na její zkázu sousedé vzdělávali se v hospodářství, v politice a umění válečném. V tom čase, když v jiných národech evropských nejenom všechny části země, nýbrž i všechny živly a snahy společného života sestřeďovaly se ve vládě monarchově; v Polsce od času elekcí všechno se viklalo, rozbíhalo a toulalo, bez mezí a cíle⁸.

4. Podsumowanie

Celem pracy było przedstawienie obrazu Polaków i kwestii polskiej kształtowanego przez czeską publicystykę narodowo-liberalną w latach 1846–1851. Okres ten odegrał ważną rolę w dziejach dziennikarstwa czeskiego. Był to bowiem pierwszy okres istnienia niezależnego czeskiego dziennikarstwa politycznego. Uwaga pracy skupia

⁸ *Polska a Poláci*, „Slovan”, odpovědný redaktor Karel Havlíček (máj, červen, červenec, srpen 1850), s. 40.

się na narodowo-liberalnym nurcie publicystyki czeskiej, który odegrał najważniejszą rolę w kształtowaniu opinii publicznej. Publicystykę narodowo-liberalną omawianego okresu reprezentują trzy czasopisma „Pražské Noviny”, „Národní Noviny” i „Slovan” – wszystkie pod redakcją Karla Havlíčka Borovského. Specyficzną cechą publicystyki Havlíčka było jej długotrwałe oddziaływanie na czytelników, do czego przyczyniła się zapewne nie tylko jej wartościowość, ale także mit, którym zaczęto otaczać osobę Havlíčka wkrótce po jego śmierci w 1856 roku⁹.

Obraz Polaków i kwestii polskiej, który wyłonił się z przeanalizowanych tekstów, jest obrazem przeważnie krytycznym; w przypadku tekstów Havlíčka z 1848 r. ma on charakter ostrych ataków publicysty rozczarowanego odmiennością polskich postaw politycznych oraz filozofii narodowej¹⁰.

W omawianych tekstach publicystycznych można wyróżnić cztery główne wątki tematyczne (wzajemnie powiązane i częściowo się przekrywające). Pierwszym takim wątkiem jest stosunek Polaków do innych narodów. Centralną pozycję miały z punktu widzenia publicystyki czeskiej stosunki polsko-rosyjskie oraz polsko-ukraińskie. Jeżeli przyjmiemy tezę J. Kořalki (1996, s. 36), że wzajemność słowiańska była dla Czechów przede wszystkim konstrukcją ideologiczną, która miała kompensować czeską bezsilność polityczną w Austrii, jest

⁹ Na ten temat m.in. A. Stich 1986, s. 11–33. Z polskich autorów szczegółowo omawia powstanie, funkcjonowanie oraz rolę Havlíckowego mitu w czeskiej kulturze Z. Tarajło-Lipowska. Autorka również dużo uwagi poświęca stosunkowi Havlíčka do Polaków i wpływom jego poglądów na następne generacje (por. Tarajło-Lipowska 2002).

¹⁰ Zdaniem O. Urbana K. Havlíček nie był rozmyślającym publicystą i politykiem, ale namiętym uczestnikiem wydarzeń. Jego zaangażowany, a więc nie zawsze obiektywny, nacjonalizm był swojego rodzaju reakcją na małą wiarę w siebie znacznej części społeczeństwa czeskiego. Nacjonalizm Havlíčka jednak nie był celem sam w sobie, źródłem wszystkich jego ataków „przeciw” (Niemcom, Żydom, rządowi itd.), ale tylko naturalnym warunkiem sformułowania pozytywnych propozycji reformatorskich „za” (por. Urban 2003, s. 159–160).

rzeczą zrozumiałą, że spór polsko-rosyjski oraz polsko-ukraiński konstrukcję tę w poważny sposób naruszał¹¹.

Dla czeskiego punktu widzenia konfliktu polsko-rosyjskiego charakterystyczna jest w danym okresie próba historycznego uzasadnienia obecnego stanu. W czeskich wywodach stwierdzano, że zawiniły obie strony, a rzeczywistą ofiarą, którą należy wspierać, jest Ukraina. Mało miejsca natomiast poświęcano analizie stosunków panujących wówczas w zaborze rosyjskim. Jeżeli już, to starano się raczej pokazywać dobre strony rządów rosyjskich dla chłopów polskiego.

Na tle niejednoznacznego czeskiego stosunku do sporu polsko-rosyjskiego jawi się bezproblemowy i jednoznaczny stosunek czeskiej publicystyki do relacji polsko-niemieckich. Tutaj strona polska cieszy się jednoznacznym poparciem – zauważano również podobieństwa między sytuacją Czechów i Polaków w zaborze pruskim.

Drugim wydzielonym wątkiem tematycznym jest ocena społeczeństwa polskiego oraz polskiej mentalności. Publicystyka narodowo-liberalna była głównym rzecznikiem społeczeństwa czeskiego – społeczeństwa, w którym procesy modernizacyjne inicjowane były głównie od dołu. Plebejskim pochodzeniem kształtujących się czeskich elit politycznych można tłumaczyć minimum punktów kontaktowych między reprezentacjami politycznymi Czechów i Polaków galicyjskich¹².

Również w ocenie stosunków wewnętrznych panujących w społeczeństwie polskim przeważa krytyka skierowana wobec elitom.

¹¹ Koncepcja współpracy słowiańskiej została podważona po raz pierwszy w poważny sposób podczas polskiego powstania listopadowego. Dylemat, przed którym stanęło wtedy społeczeństwo czeskie, scharakteryzowano w czeskiej literaturze historycznej jako pierwszy kryzys słowianofilstwa czeskiego (por. Krejčí 1928).

¹² Na podobieństwa oraz różnice w procesie kształtowania się nowoczesnego społeczeństwa irlandzkiego, czeskiego oraz polskiego zwraca uwagę praca zbiorowa *Samomodernizacja społeczeństw w XIX wieku – Irlandczycy, Czesi, Polacy* (red. L. Trzeciakowski, K. Makowski, Instytut Historii UAM, Poznań 1999). W ramach szerszego kontekstu zajmuje się procesem kształtowania się nowoczesnych narodów europejskich M. Hroch 1995.

Zdaniem publicystów czeskich wykazywały one słabe zainteresowanie podwyższaniem poziomu życia materialnego oraz duchowego warstw ludowych, jak również małe zaangażowanie przy pozyskiwaniu ogółu narodu dla polskiej idei narodowej.

Z oceną polskich elit politycznych związany jest trzeci wyróżniony wątek tematyczny: polskie życie społeczno-polityczne, polskie koncepcje polityczne. Odmienne czeska filozofia narodowa, która znalazła również swoje odbicie w omawianych tekstach publicystycznych, ujawniła się zwłaszcza w ciągu roku 1848. Z niezrozumieniem publicystyki czeskiej spotkały się również polskie aspiracje polityczne, zwłaszcza koncepcja odnowienia Polski w granicach przedrozbiorowych. Oceniając mentalność polską publicystyka czeska skupia ponownie uwagę na polskich elitach społecznych. Pragmatyk i utylitarysta Havlíček¹³ przedstawił szlachtę polską jako „rewolucjonistów z instynktu”, którymi kierują irracjonalne motywy, w dodatku odebraną od reszty narodu, kształtując w ten sposób negatywny stereotyp o długiej trwałości.

Jako jedyna pozytywnie oceniana cecha polskiej mentalności narodowej wyłania się z badanych tekstów idea jedności narodowej bez względu na przynależność państwową. Wydaje się, że koncept odtworzenia państwowości polskiej na zasadach etnicznych spotkałby się z dużo większym zrozumieniem ze strony czeskiej. Silna świadomość jedności narodowej Polaków zamieszkujących trzy różne państwa zaborcze stanowiła zapewne wzór dla ówczesnego czeskiego ruchu narodowego, który, jak na razie, ograniczał się głównie do Czech właściwych, a wciągnięcie Moraw w ten proces (nie mówiąc już o Śląsku¹⁴) nie było kwestią jednoznaczną.

¹³ Największym czeskim utylitarystą, czyli człowiekiem, dla którego celem wszelkich działań jest dobro, korzyść, użyteczność, nazwał Havlíčka T. G. Masaryk (cyt. za: Tarajło-Lipowska 1993, s. 51).

¹⁴ Kwestia na razie słabo narodowościowo uświadomionego Śląska Cieszyńskiego nie znalazła w czeskich tekstach publicystycznych omawianego okresu żadnego odbicia. Jak stwierdza J. Chlebowczyk, po 1848 roku ruch słowiański w tym regionie przybrał zdecydowanie polski charakter. Nieco później zachodnia część regionu

Ostatni wyróżniony wątek tematyczny to polska kultura duchowa i materialna w opinii czeskiej publicystyki narodowo-liberalnej. Charakterystyczne dla czeskiego punktu widzenia jest podkreślanie elitarnego charakteru kultury polskiej z jednej strony, a demokratyczności kultury czeskiej ze strony drugiej, oraz tłumaczenie przyczyn upadku państwa polskiego słabym postępem cywilizacyjnym (słabością mocy centralnej, niewystarczającym tempem reform politycznych oraz gospodarczych w osiemnastowiecznej Polsce).

Tzw. czeskie odrodzenie narodowe, czyli proces kształtowania się nowoczesnego narodu czeskiego, dzielono zazwyczaj na trzy fazy. Pierwsza faza rozpoczęła się w ostatnich dziesięcioleciach XVIII wieku i charakteryzowało ją zainteresowanie czeskich patriotów oświeceniowych historią, językiem oraz zwyczajami własnej, wtedy jeszcze „nie przebudzonej”, grupy etnicznej. Na początku XIX wieku rozpoczęła się druga faza – agitacja narodowa – dążenie na razie bardzo wąskiego grona patriotycznie nastawionej czeskiej inteligencji do pozyskania dla idei narodowej wszystkich członków społeczeństwa. Wreszcie na początku lat sześćdziesiątych XIX wieku, po nieudanej próbie z lat 1848–1849 czeskie odrodzenie narodowe weszło do swej trzeciej, masowej fazy, kiedy z ideą przynależności do narodu utożsamiały się najszerokie warstwy społeczeństwa (Hroch 1999, s. 9).

W centrum naszego zainteresowania znalazł się początek fazy trzeciej, a więc przełom lat czterdziestych i pięćdziesiątych XIX wieku. Podczas gdy pierwsze dwa etapy czeskiego ruchu narodowego miały raczej charakter obronny, to rozpoczynający się etap trzeci charakteryzował się ofensywnością wobec innych ruchów narodowych, przede wszystkim wobec ruchu niemieckiego, ale też wobec odmiennej polskiej filozofii narodowej, co odbiło się szerokim echem w czeskiej publicystyce narodowo-liberalnej. To właśnie w tym okresie

dotarła się w strefę oddziaływania czeskiego ruchu narodowego. Na początku lat sześćdziesiątych XIX wieku w związku z nadchodzącą erą konstytucyjną padły przeszkody natury administracyjnej i prawno-politycznej, co umożliwiło wszechstronny rozwój ruchu narodowego (zob. Chlebowczyk 1961, s. 5–46).

ukształtował się i ugruntował negatywny i w przyszłości bardzo trwały stereotyp Polaka w czeskiej opinii publicznej.

Literatura

- Beránková M., 1981, *Dějiny žurnalistiky, I (Český periodický tisk do roku 1918)*, Praha.
- Hroch M., 1999, *Na prahu národní existence (Touha a skutečnost)*, „Mladá fronta”.
- Chlebowczyk J., 1961, *Główne problemy i etapy stosunków polsko-czeskich na Śląsku Cieszyńskim w XIX i na początku XX wieku (do r. 1914)*, Śląski Instytut Naukowy, Katowice.
- Frančič M., 1948, *Sprawa polska w publicystyce Karola Hawliczka-Borowskiego*, Kraków.
- Havlíček Borovský K., 1948a, *Duch »Národních Novin«*, ed. M. Novotný, Havlíčkův Brod.
- Havlíček Borovský K., 1948b, *Rakouská vláda a Poláci*, [in:] K. Havlíček Borovský, *Duch »Národních Novin«*, ed. M. Novotný, Havlíčkův Brod.
- Havlíček Borovský K., 1948c, *Slované v revoluci vídeňské*, [in:] K. Havlíček Borovský, *Duch »Národních Novin«*, ed. M. Novotný, Havlíčkův Brod.
- Havlíček Borovský K., 1986, *Slovan a Čech*, Dílo II. „Pražské Noviny”, „Národní Noviny”, „Slovan”, red. A. Stich, Praha.
- Hroch M., 1995, *V národním zájmu (Požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století v komparativní perspektivě)*, Ústav světových dějin FF UK, Praha.
- Jaroszewicz-Kleindienst B., 1985, *Czechy i Czesi w opiniach polskich pamiotnikarzy XIX wieku*, Zakład narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Klusáková L., 1995, *Stereotyp nebo obraz druhého? Obraz druhého v historické perspektivě*, „AUC, Philologica et Historica I. Studia historica” XLI, s. 7–10.
- Koła A. F., 2004, *Słowianofilstwo czeskie i rosyjskie w ujęciu porównawczym*, Łódź.
- Kořalka J., 1996, *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914. Sociálně-historické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Argo, Praha.
- Krejčí K., 1928, *První krize českého slovanství*, „Slovanský Přehled” 20, s. 13–22, 108–117, 177–201, 249–267.
- Rataj T., 2002, *České země ve stínu půlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí*. Scriptorium, Praha.

- Stich A., 1986, *Novinář Karel Havlíček očima následujících generací a očima dneška*, [w:] *Karel Havlíček Borovský, Dílo II. »Pražské noviny«, »Národní noviny«, »Slovan«*, red. A. Stich, Praha.
- Tarajło-Lipowska Z., 1993, *Polemika czeskiego utylitarysty z demokratyczno-radykalną »Jutrzenką«*, „Pamiętnik Słowiański” XLIII, s. 51–66.
- Tarajło-Lipowska Z., 2002, *Męczennik czeskiej prawdy Karel Havlíček Borovský*, Wrocław 2002.
- Urban O., 2003, *Kapitalismus a česká společnost*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha.
- Žáček V., 1947–1948, *Čechové a Poláci roku 1848*, t. I–II, Praha.